

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. дфн Бойко Пенчев Пенчев,
СУ „Св. Климент Охридски”,
за дисертация на тема:

Цивилизация и национална култура.
Творчеството на Алеко Константинов в контекста
на българската литература от втората половина на XIX век,

разработена от **Димитър Самуилов Бурла**

за придобиване на ОНС „Доктор” по професионално направление 2.1.
Филология – Българска литература.

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ

проф. дфн Валери Стефанов

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на заседание на Катедрата по българска литература към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ от 10. 12. 2024 г. Трудът се състои от увод, четири глави, заключение и библиография. Текстът е с обем 318 страници, от които 23 страници са библиография, съставена от 401 заглавия. (Преизчислено в стандартни машинописни страници, обемът на дисертацията е близо 500 страници). Списъкът с авторски публикации по темата включва 12 заглавия, три от които под печат.

Авторефератът коректно представя структурата, съдържанието и научните приноси на дисертацията.

Приложеният списък с публикации по темата на дисертацията убедително доказва, че работата отговаря на минималните национални изисквания по чл. 2б, ал. 2 и 3 на ЗРАСРБ и съответно по чл. 24, ал. 1 на Правилника за прилагане на ЗРАСРБ.

В **Увода** на работата по забележително дисциплиниран начин са очертани предметът и обектът на изследването, целите и задачите, основните теоретични понятия - „модерност“, „нация“, „национална култура“, „идентичност“. Любопитно е въведеното разграничение между обект на изследването - творчеството на Алеко Константинов, поставено в контекста на българската литература и култура от втората половина на XIX век”, и предмет на изследването - “представите за цивилизация и национална култура, с помощта на които се съгражда модерната идентичност на българина“. Това разграничение още в самото начало на работата задава нейната концептуална ориентация – литературните текстове да бъдат разглеждани не сами по себе си, а като дискурсивно поле, в което може да се проследи формирането и проблематизирането на ред от понятия, фундаментални за историческото и културното ни самосъзнание. Аналитичният обхват на дисертационния труд далеч надхвърля рамките на традиционното литературоведско изследване и през призмата на понятието „цивилизация“ предлага концептуално осмислен и аргументиран нов промит на Българското възраждане като цяло. Димитър Бурла следва мисловния опит на съвременни защитници на хуманистичната традиция като Цветан Тодоров и Чарлс Тейлър, позволяваща му да разглежда българската модерност като форма (а не закъсняла имитация) на европейската модерност. Изследването на Българското възраждане през призмата на модерността означава за работата да анализира дискурсивните аспекти на „ориентацията в едно ново морално пространство, в което българинът е призован да превъзмогне етноцентризма на традиционното мислене и да се приобщи към универсалните ценности на (европейската) цивилизация (с. 11) „Цивилизация“ за работата означава процес на еманципирането на Аза от традиционните социални връзки и ситуирането му в ново морално поле, където автономните индивиди се свързват в гъвкави нови общности, най-вече националната.

Първата глава на изследването, озаглавена „**Идеята за цивилизация**“, предлага задълбочена генеалогия на понятието „цивилизация“ – както в контекста на формирането

му в големите европейски езици и култури, така и с оглед на употребата му в текстостта на Българското възраждане. Съвсем в духа на Цветан Тодоров цивилизоването се оказва сложен баланс между индивидуализма или еманципацията на Аза и включването му в нов тип общност (например национална), в която обаче той участва като индивид с призната автономност. За да избяга от бинарните конструкции като „цивилизация – култура“ или „родно – чуждо“, работата избира да разглежда цивилизацията едновременно като „факт“ и като „ценност“. Основната теза е, че с понятието „цивилизация“ едновременно се назовават „и конкретното състояние на обществото, достигнато в хода на историческото развитие, и процесът, който води до това състояние и който се мисли като реализацията на един проект за преобразуване и усъвършенстване на обществото.“ (с.26). След очертаването на понятийния сноп, в чийто център стои „цивилизация“, работата формулира и своята собствена задача - „изследване на ранната българска модерност като част от европейската модерност“, при което идеята за цивилизацията „заляга в основата на историческия разказ за националното битие чрез темите за изоставането, пробуждането и включването на българския народ в хода на общочовешкия прогрес. (с.69)

Във втора глава, **„Цивилизацията, пътят към Европа и раждането на нацията“** се разглеждат начините, по които българската литература и култура от втората половина на XIX век работи с понятието цивилизация и го вписва в проекта по изграждане на националната идентичност и култура на българина. Много съществен е аргументираният отказ от лесното противопоставяне „свое – чуждо“. Работата тълкува многобройните случаи на „криворазбраната цивилизация“ не като критика на европейското/цивилизованото, а като същностно модернизационен жест, при който актуалното, временно проявление на „европейското“ (или специфично адаптираната му, „маймунска“ версия) е всъщност отклонение от европейското като „ценност“. „Проблематизирането на цивилизацията и на образа на Европа като нейно идеално възплъщение не само не е отрицание на цивилизацията, а е част от самия процес на цивилизоване, доколкото критиката като нагласа към действителността и нейните ценностни легитимации е може би най-характерната черта на модерната епоха“. (с.129) Така понятието „цивилизация“ се превръща в херменевтичен инструмент, който ни позволява по сложен и нюансиран начин да четем динамиката на дебатите за „криворазбирането“ на новите културни кодове през Възраждането.

В тази част прави впечатление работата с много богат материал, извлечен от възрожденската периодика – анализирани са текстове на Константин Фотинов, Марко Балабанов, Петко Славейков и редица други известни и слабо известни възрожденски книжовници, включително текстове, публикувани в по-рядко анализирани издания като вестниците „Турция“, „Напредък“ и др. Работата изгражда един много богат образ на полемиките във възрожденската публичност, които след това естествено прехождат в следосвобожденската литература. Много показателна е липсата на граница, плавният преход, осъществен в работата, между възрожденските книжовници и автори като Иван

Вазов и Алеко Константинов. Този плавен преход предлага една оптика, според която „българският XIX век“ се оказва вътрешно единен, а центърът на пресичащите се дискурси е именно темата за „цивилизацията“ и пътят на българина към нея.

Трета глава, „**Цивилизацията и желанието да бъдеш друг**“, разглежда отново проблема за цивилизацията, но вече през призмата на идентичността – индивидуална и колективна. Идентичността се разглежда като „имаща диалогичен характер и като ориентирана към морални блага“ (с.71); следвайки Чарлс Тейлър, работата мисли идентичността като „ориентация в едно морално пространство“. Димитър Бурла концептуализира модерната идентичност като възникваща в контекста на идеите за цивилизованост, изтънченост, вежливост и „политичност“, при което именно новата „морална ориентация“ към благото на цивилизоваността освобождава индивида от неговите традиционни социални обвързаности и принадлежности. Трябва да се отбележи, че за разлика от по-скоро културологичния подход в предходната глава, в който се обръща внимание преди всичко на публицистични текстове, дискутиращи „цивилизацията“, в тази глава анализът се обръща към фигури или „метафори“, както са наречени в работата. Такива са метафорите за маската, маймуната и дявола, както и образът на Дон Жуан. В представата за играта и за свободното време пък се търсят онези аспекти на модерността, които обвързват цивилизацията с идеалите за духовна свобода и автентичност.

Последната, четвърта глава, „**Цивилизацията, или светът на образованите народи**“, се занимава с ролята на образованието във формирането на високите национални култури в контекста на модерността. Тук отново работата се връща към една по-обобщена оптика, проследяващи динамиката на процесите. Възникването на нацията и националната култура се разглежда в контекста на „революцията в четенето“ и възникването на модерната публична сфера, което води до освобождаването на знанието от властта на традиционните авторитети. Разгледани са отделни казуси, като например книгите като своеобразни „герои“ в повествования на Вазов, Захари Стоянов и др., които водят дисертанта до извода, че „Четенето в модерната епоха се превръща в една от най-важните практики, формираща индивида като гражданин и като автономен субект. (с. 216)

Въпреки подчертано културологичния подход, работата изобилства с проникновени наблюдения върху творчеството на автори като Вазов, З. Стоянов и, разбира се, Алеко Константинов. Много продуктивно е демонстрираната от анализите на дисертанта прилика между уж заелите противоположна позиция спрямо „родното“ Вазов и Алеко. (Поне такава е доминиращата представа в модерното литературознание). За Вазов (и неговите социално критични разкази от 90-те години на 19 в.) е казано: „... На фалша и лицемерието се противопоставят не някакво домодерно съществуване или носталгично търсеното убежище в заедността на колективното цяло, а истинските идеали на модерния човек – човешкото достойнство, основано на свободата като самостоятелност и автентичност (с. 175). От друга страна, критичността на Алеко към „българското“ се оказва всъщност рефлексивна позиция

на освобождаване от „естествената“ вписаност в българското и опит за вграждането на родното в един универсален модел на човешкото.

Като цяло голямо достойнство на работата е преодоляването на лесните дихотомии, най-вече виждането за българското и европейското като едва ли не антагонистични категории. Ще приведа още един цитат, който концентрирано заявява един от важните изводи на работата. „*Свое и чуждо* се отнасят не като собствената (българска) култура към чуждата (френска, английска, немска) култура (...), а като една от културите към универсалността на цивилизацията (през XIX век тя е в единствено число) или множеството (и многообразието) от култури, в които се проявява единството на историята и на човешкия род. (с. 291) По този начин работата се опитва да предпази осмислянето на възрожденската епоха от ценностно маркирани, взаимоизключващи се опозиции като „западничество – почвеничество“ или „подражание – самобитност“ – опозиции, които играят важна роля в дебатите около идентичността на периферните култури, но поне в българския случай те сякаш са продукт на един по-късен момент на цялостна криза на европейския универсализъм и затова трябва да внимаваме да въвеждаме чрез тях една късна, анахронистична перспектива по отношение на българския XIX век. Работата предлага своя оригинална, дълбоко промислена перспектива, избягваща поляризираните схващания за Възраждането, следствие от полярните в теоретично и политическо отношение подходи към проекта на национализма. Дисертационният труд на Димитър Бурла демонстрира не просто ерудиция, познаване на текстовете и теоретична подготвеност, но и интелектуална зрялост, умение за деликатно, но решително заявяване на своя позиция в актуалните, отиващи отвъд литературата дебати на нашата съвременност.

Работата на Димитър Бурла следва своя логика и това проличава в нейния завършек. Изложението завършва не просто с предварително очертаната граница (творчеството на Алеко Константинов в контекста на българския XIX в.), а с темата за скептицизма, проблематизиращ Просвещенския цивилизационен идеал. Чрез много интересна съпоставка между Алеко Константинов и Яворов се достига до актуалния и днес въпрос - как да живеем със съзнанието за неабсолютността на ценностите или, по формулировката на Бурла, „има ли друга възможност да живеем в света след Просвещението, запазвайки скептицизма като път към познание, без да изпадаме във вулгарен материализъм или в мистицизъм“? Отговорът, който работата предлага, е да се опитаме да бъдем верни на хуманистичното си наследство, удържайки „едно разбиране за модерността, което създава нейната амбивалентност, но и се стреми да запази нормативната сила на издигнатите от нея идеали“ (с. 290)

В стремежа си към теоретична уплътненост и фактологична изчерпателност дисертацията на места стига да повторение на дефиниции и концепции, или по-скоро до изреждане на деривативни формулировки, които не добавят нещо съществено към анализа. Например в анализа на културологичния смисъл на свободното време в „цивилизацията“ по-удачно би било обръщането към концепцията на Бурдийо за „Skholè“, а ролята на

литературните списания за формирането на публичното пространство в ранната модерност можеше да бъде направено с позоваване на класическата книга на Хабермас, вместо да се използват вторични авторитети. Като цяло обаче дисертантът показва изключително висока теоретична осведоменост и уверено разполага българския „материал“ в контекста на хуманитарния дебат за модерността.

Заключение

Предложеният дисертационен труд отговаря на изискванията на закона и на академичните стандарти и представлява ценно изследване, което обогатява българската литературна наука. Давам своята положителна оценка и убедено предлагам да бъде присъдена на Димитър Бурла научната и образователна степен «доктор».

София
27.04.2025 г.

доц. дфн Бойко Пенчев